

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref.
Ser. 42

Title: *Vedanta Sara*

Lat

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
Ser. 42

Title: *Vedanta Sura*

:	Vedānta sāra	:	Title
:	Sādānanda	:	Author
:		:	Editor
:	Sam. 1782	:	Year, Vols.
:		:	Publisher
H2 :	(सन्वत् ११८८)	:	Remarks

स वा यसाधनानि सं ध्या बंद ना दीनि नैमित्तिकानि पुत्र तन्माद्यानुबंधीनि ज्ञातेद्या
 दीनि॥ प्रा यश्चित्तानि पाप रुयसाधनानि वंद्या यण दीनि। उपासनानि स गुण ब्रह्म विष
 य मानस व्यापार रूपाणि शंङ्खित्य विद्या दीनि। एतेषां नित्या दीनां बुद्धि सुद्धिः परं प्रयो जने
 उपासनानां तु तदैकाग्रं विविदिषंति यद्देनेत्यादि श्रुतेः॥ तपसा कल्प पंदंतीत्यादि स्मृतेश्च
 नित्य नैमित्तिक योरुपास नानां वा वांतर फले पितृ लोक सत्य लोक। प्रौ प्राप्तिः। कर्मण्यपि तृ लो
 को विद्यया देव इति श्रुतेः। साधनानि नित्यानि सवस्तु विवेके हा मुत्रार्थ भोग विराग शमादि
 षट्क संपन्नु मुचुत्वानि। नित्यानि सवस्तु विवेक स्ता वद्वेव नित्यं वस्तु ततो मदाखिल म
 नित्यमिति विवेचने॥ ऐहिकानां स्त च्छेद नादिविषय भोगानां कर्मज मतयाऽनित्यत्व वदा मु
 षिकाणामप्यमृतादिविषय भोगानामनित्यतया तेभ्यो तितरो विरतिरिहा मुत्रार्थ भोग विरागा
 शमादयः शमोदमोपरतितितित्ता स माधान श्रद्धा॥ शमस्ता वद्ववण्णदित्यतिरिक्त विषयेभ्यो
 मनसो नियतः॥ दमो बाह्येन्द्रियाणां तद्यतिरिक्त विषयेभ्यो निवर्त्तनं। निवर्त्तितानां तेषां तद्य
 तिरिक्त विषयेभ्यो उपरमणु परतिः॥ अथ वा विहितानां कर्मणां विधिना परित्यागः। तित्ति

फल

फल

संन्यासश्रद्धा
 विधिना

क्षाशीतोलादि द्वंद्वसहिष्णुता निगृहीतस्य मनसः श्रवणदोतदनुगुणविषयेव समाधिः स
 माधानं गुरुवेदोतवाक्येषु विश्वसः श्रद्धा मुमुक्षुत्वे मोक्षे वा त्वं एवं भूतः प्रमाताधिकारी
 शोतो दोत इति श्रुतेः उक्तं वा प्रशोतविज्ञायति तेंदियाय च प्रहीणदोषाय योक्तकारिणे
 गुणान्वितायानुगताय सर्वदा प्रदेयमेतत्स तंतं मुमुक्षुव इति विषयो जीव ब्रह्मैकं शुद्धवैत
 नं प्रमेयमिति यावत् तत्रैव सर्ववेदोतानां तात्पर्यं संधिस्तदैक्यप्रमेयस्य तत्प्रतिप्राद
 कोपनिषत्प्रमाणस्य बोध्यबोधकभावलक्षणः प्रयोजने तु तदैक्यप्रमेयगताज्ञाननिवृ
 त्तिस्तत्वरूपानंदावाप्तिश्च तरतिशोकमात्मवित् ब्रह्मविद्ब्रह्मैव भवतीत्यादि श्रुतेः अ
 यमधिकारी जन्ममरणसंसारानलसंतप्तः प्रदीप्तशिरा जलराशिमिवोपहारकाणालिः श्रो
 त्रियं ब्रह्मनिष्ठं गुरुमुपसृत्य तमनुसरति समित्यालिः श्रोत्रियमित्यादि श्रुतेः स परमकृप
 याधारोपापवादत्यायेनैतमुपदिशति तस्मै सविधानुपसन्नाय प्रादेत्यादि श्रुतेः असर्प
 भूतेरर्त्वा सर्पारोपवद्धस्तु न्यवस्वारोपोधारोपः वस्तुसच्चिदानंदोदधयं ब्रह्म अज्ञानादि
 सकलजडसमूहोऽवस्तु अज्ञानं तु सदसमामनिर्वचनीयं त्रिगुणमकं ज्ञानविरोधि

तां २

॥२॥

जलाशय इति तथा नानात्वेन प्रतिज्ञा समा ॥ नो जीवगता हाना नो समर्पणं प्रायेण ॥ ३ ॥

नावरूपेयत्किं विदिति हि वदंति अहमज्ञ इत्याद्यनुभवात् देवात्मशक्तिं स्वगुणैर्निगुणं
 तामित्यादि श्रुतेश्च इदमज्ञानं व्यष्टि समष्ट्यभिप्रायेणैकमनेकमिति व्यवहियते तथा हि
 यथा वृक्षाणां समष्ट्यभिप्रायेण वनमित्येकत्वमपदेशः यथा वा जलानां समष्ट्यभिप्रायेण तदेक
 त्वमपदेशः अजामेको लोहितशुक्लकृष्णमित्यादि श्रुतेः इयं समष्टिरुक्तोपाधितया वि
 शुद्धिसत्त्वप्रधाना एतदुपहितं वैतस्य सर्वज्ञत्वसर्वेश्वरत्वसर्वनिर्णयत्वादियुक्तं सद्व्य
 क्तमंतर्यामी जगत्कारणमीश्वर इति व्यवपदिश्यते सकला ज्ञानावभासकत्वात् यः सर्व
 ज्ञः सर्वविदित्यादि श्रुतेश्च अस्मै यं समष्टिरखिलकारणत्वात्कारणशरीरमाने रप्रचुरत्वा
 त्कोशवदाच्छादकत्वाच्चानैदमयः कोशः सर्वोपरमत्वात्सुषुप्तिः अतएव स्थूलसूक्ष्मप्रपंच
 लयस्थानमिति बोध्यते यथा वनस्य व्यष्ट्यभिप्रायेण वृक्षा इत्यनेकत्वमपदेशः यथा वा
 जलानां समष्ट्यभिप्रायेण जलानां नीति तथा ज्ञानस्य व्यष्ट्यभिप्रायेण तदनेकत्वमप
 देशः इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयत इत्यादि श्रुतेः अत्र व्यस्तसमस्तमापित्वेन व्यष्टिस
 मष्टिना अपदेशः इयं व्यष्टिर्निर्गुणोपाधितयामलिसत्त्वप्रधाना एतदुपहितं वैतस्य स
 र्वज्ञत्वानिश्चरत्वादियुक्तं प्राज्ञ इत्यनेन एका ज्ञानावभासकत्वात् अस्मात्प्राज्ञत्वम

स्पष्टोपाधितयाऽनतिप्रकाशकत्वात्। अस्यापीयमहंकारादिकारणत्वात्कारणशरीरमाने
 दप्रचुरत्वात्कोशवशाद्वाकत्वादेवहेतोरानंदमयकोशः सर्वोपरमत्वात्सुषुप्तिः। अतए
 वस्थूलसूक्ष्मशरीरलयस्थानमिति बोध्यते। तदानीमेतावीश्वरप्रज्ञोवैतमदीप्ताभिर
 तिसूक्ष्माभिरज्ञानवृत्तिभिरानंदमनुभवतः। आनंदभुक्तेतोमुखः प्राज्ञइत्यादिश्रुतेः।
 सुखमहमस्वासेनकिंविदेवेदिषमित्युत्थितस्यपरामर्शोपपत्तेश्च॥ अनयोर्महिसम
 द्योर्वनवृक्षयोरिवजलाशयजलयोरिववाभेदः। एतदुपहितयोश्चाध्वरप्राज्ञयोरपि
 वनवृक्षावच्छिन्नाकाशयोरिवजलाशयजलगतप्रतिबिंबाकाशयोरिववाभेदः। ए
 षसर्वेश्वरइत्यादिश्रुतेः। वनतद्वच्छिन्नाकाशयोर्जलाशयततकृतप्रतिबिंबकाशयो
 र्विआधारानुपहिताकाशवदनयोरज्ञानतदुपहितवैतमयोराधारभूतंयदनुपहि
 तंवैतमंतद्वुरीयमित्युच्यते। शिवमद्वैतंवतुर्थममंतेइत्यादिश्रुतेः। इदमेवतुरीयं
 शुद्धवैतममज्ञानादितदुपहितवैतमस्याभ्यामविविक्तं सन्महावाक्यस्यवाक्यंविविक्तं
 सस्त्वस्यमिति बोध्यते॥ अस्याज्ञानस्यावरणमिहेयनामकमस्तिशक्तिद्वयं। आवरण

॥३॥

शक्तिस्त्वावदलोपिमेघोनेकयोतनमायतमादिसमंडलमवलोकयितुंयनपथपिधा
 यकतयायथाछादयतीवतथाज्ञानंपरिच्छिन्नमणात्मनपिच्छिन्नमसंसारिणमवलोकयि
 तबुद्धिपिधायकतयाछादयतीवतादृशंसामर्थ्यं। तदुक्तं। घनछन्नदृष्टिर्घनछन्नमर्कय
 थाममतेनिःप्रभेवातिमूढः। तथाबद्धवज्रातियोमूढदृष्टेः सनिसोपलब्धिस्वरूपोहमा
 मेति। अनयावृत्तस्यात्मनःकर्तृत्वभोक्तृत्वसुखित्वदुखित्वादिसंसारसंभावनाअपि न
 वति। यथास्वाज्ञानेनाहतायोरक्तौसर्वत्वंसंभावना। विद्मेषशक्तिस्तुयथारज्ज्वज्ञानंस्व
 दृष्टायांरक्तौस्वशक्तासर्पादिकमुद्रावयतीव। एवमज्ञानमपिस्वावृतात्मनिस्वशक्ता
 आकाशादिप्रपेवमुद्रावयतीवतादृशंसामर्थ्यं। तदुक्तं। विद्मेषशक्तिर्लिङ्गादिब्रह्मोदोतंज
 गत्कमेदिति। शक्तिद्वयवदज्ञानोपहितंवैतमंस्वध्वानतयानिमित्तं। सोपाधिप्रधान
 तयोपादानंवनवति। यथावृतातेतुकार्यप्रतिस्वप्रधानतयानिमित्तं। स्वशरीरप्रधान
 तयोपादानंवनवति॥ तमः प्रधानविद्मेषशक्तिमदज्ञानोपहितवैतमादाकाशमाका
 शाद्यायुर्वायोरग्रेणपोद्मः पृथिवीवोत्पद्यते॥ एतस्मादात्मनकाशः संभूतइत्यादि

मानमप॥

रमि

॥

नि

ग

श्रुतेः। तेषु ता आधिक्यदर्शनात्तमः प्राधान्यतत्कारणस्य। तदानीं सत्वरजस्तमोऽसि कारण
 गुणप्रक्रमेण तेषां काशादिष्वस्य द्यते। एतानि वस्तुस्तन्मभूतानि तन्मात्राण्यपेक्षितानि बो
 ध्यन्ते॥ एतेभ्यः सूक्ष्मशरीराणि स्थूलभूतानि बोध्यन्ते॥ सूक्ष्मशरीराणि सप्तदशावयवा
 निलिङ्गशरीराणि। अवयवास्तु॥ तानिन्द्रियपंचकं बुद्धिमनसोऽकर्मेन्द्रियपंचकं वायुपंचकं
 वा। तानिन्द्रियाणि श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वा घ्राण रस्यानि। एतानि पुनराकाशादि। हीनां सात्विकं
 शोभो व्यस्तेभ्यः। एतच्छुक्लमेण सद्यन्ते। बुद्धिर्नाम निश्चयात्मिका तः करणवृत्तिः। मनो नाम सं
 कल्पात्मिका तः करणवृत्तिः। अनयोरेव विज्ञाहंकारयोरेतर्भाविः। एते पुनराकाशादिज्ञा
 सात्विकां शोभो मिलितेभ्य उच्यन्ते॥ एतेषां प्रकाशात्मकत्वात्सात्विकांशकार्यत्वं इयं बु
 द्धिर्ज्ञानेन्द्रियैः सहिता सती विज्ञानमयकोशो भवति। अयं कर्तृत्वमोक्षत्वाद्यभिमानिवेनेह
 लोकैर्पदेरलोकगामी व्यावहारिको जीव इत्युच्यते। मनस्तु कर्मेन्द्रियैः सहितं सन्मनोमय
 कोशो भवति। कर्मेन्द्रियाणि वाक्पाणिपादपायूषस्थारस्यानि। एतानि पुनराकाशादी
 नोरजो शोभो व्यस्तेभ्यः। एतच्छुक्लमेण सद्यन्ते वायवः। घ्राणपानमानोदानसमा

श्रोत्रादि
नि

॥ ४ ॥

प्रागमनवान्नासाग्रस्थानवती। मनो न मधोगमनवान्पाद्यादिस्थानवती। व्याने
 नाम

ना। घ्राणेनाम विषयगमनवान्। अखिलशरीरवती उदानः कंठस्थानीय उर्ध्वगमनवा
 नुक्रमेण वायुः। समानः शरीरमध्यगोऽशितपीता आदिसमीकरणकरः। केचित्तु नागकूर्मक
 लदेवदं दत्तधनेतयाख्याः पंचानेवायवः संतीति वदन्ति नाग उदिरणकरः कूर्म उन्मीलनक
 रः। कलः सुधाकरः देवदत्तोत्तमणकरः। धनं जयः पोषणकरः। एतेषां घ्राणादिष्वेतर्भावा
 त्घ्राणादयः पंचैवेति केचित्। एतत्घ्राणादिपंचकमाकाशादिगत रजो शोभो मिलितेभ्य उच्य
 यन्ते। इदं घ्राणादिपंचकं कर्मेन्द्रियैः सहितं सत्प्राणमयकोशो भवति। अस्मिन् क्रियात्मकत्वाद्भूतो
 शकार्यत्वं। एषु कोशेषु मध्ये विज्ञानमयो ज्ञानशक्तिमान् कर्तृरूपः मनोमय इहा शक्ति
 मान् करणरूपः। घ्राणमयः क्रियाशक्तिमान् कार्यरूपः। योग्यत्वादेवमेतेषां विभाग इ
 ति वर्णयन्ति। एतं कोशत्रयं मिलितं सूक्ष्मशरीरमित्युच्यते। अत्राप्यखिलसूक्ष्मशरी
 रमेकबुद्धिविषयतया वनवक्त्रलाशयवद्वा समष्टिः। अनेकबुद्धिविषयतया वृक्षा
 वक्त्रलवद्वा अष्टिरिति वभावति। एतत्समष्टिः सहितं चैतन्यं सूत्रात्मा हिरण्यगर्भः।

प्राणः इति बोधते सर्वत्रानुस्यूतत्वात्। ज्ञानक्रियाशक्तिमदुपहितत्वाच्च। अस्मैषास
 मष्टिः स्थूलप्रपंचापेक्षया सूक्ष्मत्वात् सूक्ष्मशरीरां विज्ञानमयादिकोशत्रयं जाग्रदसनामयत्वात् स्वप्नः
 अनएव स्थूलप्रपंचलयस्यानमिति बोधते। एतद्यथापहितं वैतस्यं
 तेजसो भवति तेजोमयो तः करणं पहितत्वात्। अस्यापीयं मष्टिः स्थूलशरीरापेक्षया
 सूक्ष्मत्वाद्दिहैतरेव सूक्ष्मशरीरं। विज्ञानमयादिकोशत्रयं जाग्रदसनामयत्वात् स्वप्नः
 अतएव स्थूलशरीरलयस्यानमिति बोधते एतौ सूत्रात्मतेजसौ तदानीं मनोवृत्तिभिः
 सूक्ष्मविषयाननुभवतः। अविविक्तचुक्तेतस इत्यादि श्रुतेः। अत्रापि मष्टिसमष्ट्योः सूत्र
 त्मतेजसयोश्च वनवृक्षवत्तद्वच्छिन्नाकाशवच्च तलाशयतलवत्तत्त्वतिविधाकाशवच्च
 नेदः। एवं सूक्ष्मशरीरोत्पत्तिः स्थूलभूतानि पंचीकृतानि पंचीकरणे तु। आकाशादिपंच
 केत्वेकैकं द्विधा समं विभज्यते पुद्गलसुभागेषु प्राथमिकानपंचभागांश्चैकं चतुर्धा स
 मं विभज्यते चतुर्लभागांस्वस्वद्वितीयभागपरित्यागेन भागांतरेषु योजनं। अस्या

दि

दि

॥५॥

५ प्रामाण्यनाशकनीयं त्रिदृत्करणश्रुतेः। पंचीकरणस्यापुल्लक्षणात् पंचानां
 पंचात्मकत्वे समानेपि वैशिष्ट्यात् तत्र द्वादशतिमायेनाकाशादिमपदेशः संभवति तदा
 नीमाकाशेष्टेभिर्यसते। वायौ शृष्ट्यश्चै। अग्नौ शृष्ट्यश्चै। अस्तु शृष्ट्य
 शरूपरसाः। पृथिव्यां शृष्ट्यश्चै। अस्तु शृष्ट्यश्चै। अस्तु शृष्ट्यश्चै। अस्तु शृष्ट्य
 वः स्वर्गदत्तस्तपःसत्यमिते तन्नामकानामुपर्युपरिविद्यमानानामतलवितलमु
 तलरसातलतलातलमहातलपातालनामकानामधोभोविद्यमानानां लोकानीत्र
 स्यादस्य चतुर्विधस्थूलशरीराणामन्नपानादीनां चोत्पत्तिर्भवति। शरीराणि तत्रायु
 त्तोऽतस्वेदतोऽग्निजाख्यानि तत्रायुजानि तत्रायुजानि मनुष्यपश्यादीनि। अं ड जा
 निः। अमिषुद्रिद्यता तानि कुरुवृक्षादीनि। अत्रापि चतुर्विधस्थूलशरीरमेकाने
 कबुद्धिविषयतया वनं जालाशयवद्वासमष्टिदृक्वत्तलवद्वा मष्टिरपि भवेति एत
 त्समष्ट्युपहितं वैतस्यं वैश्वानरो विराडिति बोधते। सर्वत्राभिमानित्वाद्धिविधं रातमा

व

अं डे ज्यो जातानि पक्षिय जगादानी। स्वेदजानि स्वेद जातानि यूकामशकानि उद्भूता
 नि ३

नवाच्च। अस्मैषा समष्टिः स्थूलशरीरमन्नविकारत्वाद्भक्ष्यमयः कोशः स्थूलभोगयतनत्वा
जाग्रद्वेति अपदिशते एतच्च सुपहितं चैतन्यं विश्वसुप्ते सत्त्वशरीरमपरिस्पृश्य स्थूल
शरीरविषये हत्वात् अस्याप्येषा व्यष्टिः स्थूलशरीरमन्नविकारत्वादिहेतोरन्नमयकोशो
जाग्रदिति बोध्यते तदानीमेतौ विश्ववैश्वानरो दिग्वाता र्कवरुणाश्चिभिः क्रमान्नियं
त्रितेन श्रोत्रादीन्द्रियपंचकेन कर्मरशहस्पर्शरूपरसगंधाननुभवतः। अग्निद्रोपेद्रय
मप्रजापतिभिः क्रमान्नियंतेन वागादीन्द्रियपंचकेन क्रमाद्वचनादानगमनविसर्गानेदा
ननुभवतः श्रोत्राद्युतवतुमुखशंकरैः क्रमान्नियत्रितेन मनोबुधहंकारविज्ञास्वेनांन
न्द्रियवतुक्केन क्रमात्संक्षयनिश्चयाहंकारस्येतांश्च सर्वानेतां स्थूलविषयाननुभवतः
जागरितस्थानो बहिः प्राज्ञश्सादिश्रुतेः। अत्राप्यनयोः स्थूलसमष्टिश्च श्रोत्रास्तदुप
हितविश्ववैश्वानरयोश्च वनहृश्च रुवत्तदवच्छिन्नाकाशवत्तलाशयजलवत्तत्त
प्रतिबिम्बाकाशवच्च पूर्ववदभेदः। एवं पंचवीकृतभूतेभ्यः स्थूलप्रपंचोत्पत्तिः। एषो स्थू

॥६॥

शरीर

लसत्त्वकारणप्रपंचानामपि समष्टिरेको महात्प्रपंचो भवति। यथा वांतरवनानां
समष्टिरेकं महद्वनं यथा वांतरजलाशयानां समष्टिरेको माहान्जलाशयः। एवं तदुप
हितं वैश्वानरदीश्वरपर्यंतं चैतन्यमप्यवांतरवनावच्छिन्नाकाशवदवांतरजलाशये
जलगतप्रतिबिम्बाकाशवच्चैकमेकं। आभ्यां महाप्रपंचतदुपहितं चैतन्यमाभ्योत्पद्यतेः पि
डवद्विविक्तं सदनुदुपहितं चैतन्यं सर्वस्वत्विहं ब्रह्मेति वाक्यस्य वाच्यं विविक्तं सत्त्वसम
पि भवति। एवं वस्तुमवस्त्वारोपः सामानेन प्रदर्शितः। इदानीं प्रसंगात्तनीहमिदमयम
यमारोपयतीति विशेषतः उच्यते। अतिप्राक्तत्वात्मा वै पुत्र इति श्रुतेः स्वस्मिन्निव स्व
पुत्रेऽपि प्रियत्वदर्शनात् पुत्रे पुष्टे नष्टे वाहमेव पुष्टेन च स्वस्य पुत्रो भवदर्शनात् पुत्र आत्मेति
वदति। चावाकस्तु सवा एष पुरुषो नरसमय इत्यादि श्रुतेः प्रदीप्तः गृहात्पुत्रं परितः सा
पितृस्य निर्गमनदर्शनात् स्थूलोत्पत्तिरहं क्रमो हमित्याद्यनुभवदर्शनाच्च स्थूलशरीरमा
त्म्येति। अपरश्चावाकस्तु ह प्राणः प्रजापतिमेत्य बयुरित्यादि श्रुतेः रिंद्रियाणां
मनावेशरारवलनाभावात्कालोहं बधिरो हमित्याद्यनुभवाच्च द्रियाणां तेति वदति।

च
चैतन्यवि
श्च

माहा

परश्चावकीमोतर आत्मा प्राणमय इत्यादि श्रुते प्राणवी भावे इन्द्रियादिबलनाभावा
दहमशनायावानहं पिपासावाति साद्यनुभवाच्च प्राण आत्मेति वदति अमस्तु वावकी
मोतर आत्मा मनोमय इत्यादि श्रुते मनसि सुप्ते प्राणदेरनावाहं संकल्पवानहं विकल्प
वानि साद्यनुभवाच्च मन आत्मेति वदति बौद्धस्व मोतर आत्मा विज्ञानमय इत्यादि श्रुते
कर्त्रभावे करणशक्त्यभावाहं कर्ता भोक्ते साद्यनुभवाच्च बुद्धिरात्मेति वदति आभाकर
तार्किकावमोतर आत्मा आनंदमय इत्यादि श्रुते बुद्ध्यादीनामज्ञानेन यदर्शनादहम
सोऽहं ज्ञानी साद्यनुभवाच्चाज्ञानमात्मेति वदतः भादस्तु प्रज्ञानघन एवानंदमय इत्या
दि श्रुते सुषुप्तौ प्रकाशाप्रकाशमज्ञावाहं मतो मामसंबन्धानामीत्यद्यनुभवाच्चाज्ञा
नोपहितं चैतन्यं आत्मेति वदति अपरो बौद्धेऽसदेवेदमग्र आसीदित्यादि श्रुते सुषुप्तौ
सर्वाभावाहं सुषुप्तौ नासमित्युच्छितस्य स्वाभावपरमशक्तिप्रयाद्यनुभवाभावाच्च
ममात्मेति वदति एतेषां पुत्रादिनां मनात्मत्वमुच्यते एतैरपि प्राज्ञातादिभिरुक्तेषु

शून्यपर्यंताना
१

॥७॥

ध२

तियुक्तानुभवाभासेषु पूर्वपूर्वोक्तश्रुतियुक्तानुभवाभासांतराणामुत्तरोत्तरश्रुतियुक्तानुभ
वाभासैर्बाह्यदर्शनामुत्रादीनामनात्मत्वं स्पष्टमेव किं वप्रसंगस्य लोचनुरप्राणोद्यमनाश्र
कत्तचैतन्यं विना त्रंसदित्यादि प्रबलश्रुतिविरोधादस्य पुत्रादिश्रुतपरेतस्य तदस्य चैत
नभासत्वेन घटादिवदनात्मत्वाहं ब्रूयेति विद्धिदनुभवप्राबल्यात्तत्तच्छ्रुतियुक्तानुभवा
भासानां बाधितत्वादपि पुत्रादिश्रुतपरेतं अखिलमनामेव अतस्तत्र ज्ञासकं नित्य
शुद्धबुद्धमुक्तस्य स्वभावे प्रत्यक्षैतन्ममेवात्मतत्त्वमिति वेदांतविद्धदनुभवत एवमध्या
रोपः अपवादो नाम रज्जुविध्वंससर्पस्पर्शमात्रत्ववद्वस्तुविवर्तस्यावस्तुनोऽज्ञाना
देवपेवस्य वस्तुमात्रत्वं तथाहि एतज्जोगायतनं वतुर्विधं स्थूलशरीरातं भोग्यरूपा
नादिकमेतदाश्रयभूतं भूरादिवतुर्दशभुवनानि एतदाश्रयभूतं ब्रह्मांडं चैतन्मयं
मेतेषां कारणभूतं पंचीकृतमात्रं भवति एतानि राधादिविषयसहितानि पंचीकृत
भूतज्ञातानि सूक्ष्मशरीरातमेतत्सर्वमेतेषां कारणरूपा पंचीकृतभूतमात्रं भवति एता
निसत्त्वादिगुणसहितानि पंचीकृता सुसृजितबुद्धमेतत्कारणभूताज्ञानोपहितचैत

ममात्रं भवति। एतत्तानमज्ञानोपहितं वैतस्य वेदरादिकमेतदाधार-
 न्तानुपहितं तु शीयं वैतस्य ब्रह्ममात्रं भवति। आभामध्यारोपापवादाभ्यां तत्त्वं पदार्थशोधनमपि सिद्धं भव-
 ति। तथाहि। आज्ञानादिसमष्टिरेतदुपहितं सर्वरूपादिविशिष्टं वैतस्य मेतदनुपहितं वै-
 तत्रयं तत्रायः। पिंडवदेकत्वेनावभासमानं तत्पदवाक्यार्थः। एतदुपाधुपहिताधारमनुप-
 हितं वैतस्य तत्पदलक्षार्थो भवति। अज्ञानादिसमष्टिरेतदुपहितारूपादिविशिष्टं वैतस्य
 मेतदनुपहितं वैतस्य तत्रायः। पिंडवदेकत्वेनावभासमानं तत्पदवाक्यार्थो भवति। एतदुपाधु-
 पहिताधारभूतमनुपहितं प्रसंगात्मानंदतुरीयं वैतस्य तत्पदलक्षार्थो भवति। अथवाक्या-
 र्थो वर्ण्यते। इदं तत्त्वमस्यादिवाक्यं संबंधत्रयेण खंडार्थबोधकं भवति। संबंधत्रयेण नाम पद-
 योः सामानाधिकरण्यं पदार्थयोर्विशेषणविशेष्यभावः। प्रसंगात्मलक्षणेन सलक्ष-
 णभावश्चेति तदुक्तं। सामानाधिकरण्यं विशेषणविशेष्यता। लक्षलक्षणे संबंधः पद-
 र्थः प्रसंगात्मनामिति सामानाधिकरण्यसंबंधः तावद्यथा सोयं देवदत्त इति वाक्ये तत्का-

॥८॥

लविशिष्टदेवदत्तवाचकसंज्ञास्यैतत्कालविशिष्टदेवदत्तवाचकायं शब्दस्य वैकस्मिन्मि-
 डेतामयसंबंधः। तथा तत्त्वमसि इति वाक्येऽपि परोक्षत्वादिविशिष्टवैतस्य वाचकतत्पदस्या-
 परोक्षत्वादिविशिष्टवैतस्य वाचकत्वं पदस्यैकस्मिन्वैतमेतामयसंबंधः। विशेषणविशेष्य-
 भावसंबंधस्तु यथा तत्रैव वाक्ये संज्ञास्यैतत्कालविशिष्टदेवदत्तस्यायं शब्दार्थैतत्काल-
 विशिष्टदेवदत्तस्य वाचकत्वमनेदव्यावर्तकतया विशेषणविशेष्यभावः। तथात्रापि वाक्ये तत्प-
 दार्थपरोक्षत्वादिविशिष्टवैतस्य तत्पदार्थापरोक्षत्वादिविशिष्टवैतस्य वैतस्य वाचक-
 त्वमनेदव्यावर्तकतया विशेषणविशेष्यभावः। लक्षलक्षणे संबंधस्तु यथा तत्र स-
 न्ज्ञास्यैतत्कालविशिष्टदेवदत्तस्य वाचकत्वमनेदव्यावर्तकतया विशेषणविशेष्यभावः। तथात्रापि तत्त्वं पदयोस्तदर्थयोर्विरुद्धपरोक्षत्वापरोक्षत्वविशिष्ट-
 त्वपरित्यागेनाविरुद्धवैतमेतत्पदलक्षलक्षणे संबंधः। इयमेव भागलक्षणे तु यतोऽस्मिन्
 कोनीलमुत्पलमिति वाक्यवद्वाक्यार्थो न संगठते। तत्र तु नीलपदार्थो नीलमुत्पलस्योत्पलप-
 दार्थोत्पलपदस्य च शीघ्रपटादिदेहेदव्यावर्तकतया मोनविशेषणविशेष्यभावसंसर्ग-

प्र
मा

ताद्येव ब्रह्मास्मात्खंडाकाराकारितावित्तद्वितिरुदेति सातुवित्तिविंब सहीसतीप्रसग
भिन्नमज्ञातं परं ब्रह्मविषयी कृत्यतः कृताज्ञानमेव बाधते। तदापटकारणतुहाहेसतिप
टदाहवदखिलकारणेऽज्ञानेन या बाधिते सति तत्कार्यस्याखिलस्य बाधितत्वात्तदंतभू
ताखंडाकाराकारितावित्तद्वितिरपि बाधिता भवति। तत्र प्रतिविंबितं चैतन्यमपि यथा
दीपप्रभादिसंभावनासमाना समर्थसती तथा भिन्ना भवति। तथा स्वयंप्रकाशमान
प्रसगभिन्नपरब्रह्मावभासना नर्तयते नाभिभूतं सत्त्वोपाधिभूताखंडवित्तद्वितेरपि बा
धितत्वादर्पाणभावे मुख्यप्रतिविंबस्य मुख्यमात्रत्ववत्प्रसगभिन्नपरब्रह्मावभासे भवति।
एवं च सति मनसैवानुदृष्टं यन्मनसानमनुतइत्यनयोरविरोधः। द्वितिव्याप्यत्वांगीकारेण
फलव्याप्यत्वप्रतिषेधप्रतिपादनात्तदुक्तं फलव्याप्यत्वमेवास्यास्य कृद्विचारितं। ब्र
ह्मण्यज्ञाननाशाय द्वितिव्याप्तिः अपेक्षितेति स्वयंप्रकाशमानत्वान्नाश उपयुज्यते।
तिवस्तुपदार्थाकाराकारितवित्तद्वितैर्विशेषोक्तिः। तथा हि अयं घट इति घटाकारा
कारितवित्तद्वितिरज्ञातं घटविषयी कृत्यतः कृताज्ञाननिरसनपुरुसरंखगतविदा

नि

॥१०॥

भासेन तदंघटमपि भासयति यथा दीपप्रभामंडलमंधकारगतवदपटादिकं विषयी कृ
ततः कृतांधकारनिरसनपुरुसरंखप्रभया तदपि भासयतीति। एवं स्वस्वरूपवैतमसास्मात्कार
रपर्यंत अवलमनन निदिध्यासन समाधनुष्टानस्यापेक्षितत्वात्तेषु दृश्येते। अवलं नाम
षड्विधलिगैरशेषदेहांता नाम द्वितीये वस्तुनि तास्यार्थवधारणं। लिङ्गानि तु उपक्रमोपसंहा
राभ्यासापूर्वताफलार्थबाधोपपत्त्याख्यानि। तत्र प्रकरणप्रतिपाद्यस्यार्थस्य तदाद्यंतयो रु
पपादनमुपक्रमोपसंहारौ। यथा कौटोर्ध्वौ गेषष्टे प्रपाठके प्रकरणप्रतिपाद्यस्य द्वितीयव
स्तुतः। एकमेवाद्वितीयमित्यादावैतदान्ममिदं सर्वमित्येते च प्रतिपादनं प्रकरणप्रतिपा
द्यस्य तन्मध्ये पौनः पुनः प्रतिपादनमभ्यासः। यथा तत्रैवाद्वितीयवस्तुनो मध्येन ह्यमसीति
न वक्तव्यः प्रतिपादनं। प्रकरणप्रतिपाद्यस्य प्रमाणंतरा विषयीकरणमद्वयत्वं। यथा त
त्रैवाद्वितीयवस्तुनो मोनंतरेण विषयीकरणं फलतु प्रकरणप्रतिपाद्यार्थज्ञानस्य त
दनुष्ठानस्य वा तत्र अयमाहं प्रयोतनं यथा तत्रैवाचार्यवासुरुषो वेद तस्य तावदेव

विरंयावन्नविमोक्षेः यसंभत्स इत्यद्वितीयवस्तुज्ञानस्य तत्प्राप्तिः प्रयोक्तव्यं ने प्ररण
 प्रतिपाद्यस्य तत्र प्रशंसनमर्थवादः यथा तत्रैवोक्ततमादेशमप्राप्तयेनाश्रयैः तैश्च तैर्भव
 त्समं तं मतमविज्ञानं विज्ञातमित्यद्वितीयवस्तुप्रशंसनं प्रकरणप्रतिप्रतिपाद्यार्थसाध
 ने तत्र श्रयमाणमुक्तिरूपपत्तिः यथा तत्र यथासौम्यैकेन मृष्टिदेन सर्वे मन्मये विज्ञाने
 स्याद्वाचारेभ्यो विकारो नामधेयमन्त्रिके तेव सत्यमित्यादावद्वितीयवस्तुसाधने विकार
 स्याद्वाचारेभ्यो मात्रत्वे युक्तिः श्रयते मननं तु श्रुतस्याद्वितीयवस्तुनो वेदांताद्युक्त्युक्तिभिर
 नवरतमनुवित्तनं विज्ञातीयदेहादिप्रत्यक्षरहितोऽद्वितीयवस्तुसत्तातीयप्रत्ययप्रवा
 हो निदिध्यासनं समाधिर्द्विविधः सविकल्पको निर्विकल्पकश्च तत्र सविकल्पको नामज्ञा
 तज्ञानादिविकल्पलया नपेरुयाऽद्वितीयेवस्तुनितराकाराकारिताया वृत्तेरवच्छाने त
 दामन्मयगतादिभानेपि मज्जनवद्दैतभानेष्वदैतवस्तुभासते तदुक्तमभिनीय दृशि
 स्वरूपं गगनोपमं परं सहृदिभातं त्वजमेकमरुतं अलेपकं सर्वगतं यदक्षयं तदेव बाहंस

य ९

॥११॥

ततं विमुक्तं इति निर्विकल्पकस्तुज्ञातज्ञानादिविकल्पकलयापेरुयाऽद्वितीयेवस्तुनित
 राकाराकारिताया वृत्तेरतितरामेकीभावेनावस्थानं तदा जलाकाराकारितलवणानव
 भासेन जलमात्रावभासवद्वितीयवस्तुकाराकारितचित्तवृत्त्यनवभासे समानेपि त
 त्ज्ञावा सज्ञावमात्रेण तयोर्भेदोपपत्तेः अस्माग्नियमनियमासनप्राणायामप्रत्याहा
 रधारणध्यानसमाधयः तत्रादिसासत्यास्ते यश्च वयपिरियहाः यमाः शौचसंतोषत
 पः स्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानि नियमाः करवरणहिसंस्थानविशेषलक्षणानि पञ्चक
 स्वस्तिकादीनामसनानि रेवकशरककुम्भकलक्षणाः प्राणनिग्रहोपायाः प्राणायामाः
 इन्द्रियाणामस्वविषयेभ्यः प्रत्याहारं प्रत्याहारः अद्वितीयवस्तुमेतद्विद्यधारणधारणा
 तत्राद्वितीयवस्तुनि विविधविच्छिद्योत्तर्जिद्विद्यरन्निप्रवाहो ध्यानं समाधिस्तुक्तः सवि
 कल्पक एव अस्मागिनो निर्विकल्पकस्य लयविरूपकषायरसस्वादाश्च त्वारोवि
 नाद्वितीयवस्तुमात्रमवभासते ततश्चास्य सुषुप्तेऽवस्थाने दशकानामनुभूतिः उक्तं

र

आभवन्ति लयस्तावदखंडवस्त्वनवलंबनेन चित्रवृत्तान् प्रजा ॥ १ ॥
 वृत्तेरमावलंबने विक्षेपः लयविक्षेपाभावेऽपि चित्रवृत्तेः रागादिवासनया स्तब्धानां वीर्यं
 उवस्त्वनवलंबने कषायः अखंडवस्त्वनवलंबनेऽपि चित्रवृत्तेः सविकल्पकानां दास्वादनेन
 सास्वादः समाधारं समये सविकल्पकानां दास्वादने वा एतद्विघ्नवतुष्टयरहितं चित्रं
 निर्वातदीपवदवलंबनं सखंडवैतनमात्रमवतिष्ठते यदा तदा निर्विकल्पकसमाधिरुच्य
 ते तदुक्तं लये संबोधयेच्चित्रं विक्षिप्तं समये तु नः सकषायं विज्ञानी या समप्राप्तं न वा
 लयेत् नास्वादयेत् संतत्रनिःसंगः प्रज्ञाया भवेदिति यथा दीपो निवातस्थो नै गते सो
 पमा स्मृतेति अथ जीवन्मुक्तलक्षणमुच्यते जीवन्मुक्तो नाम स्वस्वरूपाखंडब्रह्मज्ञाने
 न तदज्ञानबाधनद्वारा स्वस्वरूपाखंडब्रह्मलिसाक्षात्कृते सति अज्ञानतत्कार्यसंवि
 तकर्मसंशयविपर्ययादीनामपि बाधितत्वादखिलबंधरहितो ब्रह्मनिष्ठः भिद्यते
 रुदयसंश्लिष्टोऽस्ते सर्वसंशयाः स्वीयं ते वा स्य कर्माणि तस्मिन् दृष्टे परावरे इति श्रु

१२३

शुभ

तेष्व अयं तु स्यात् समये मां स शोणित मूत्रपुरीषादिभाजने न शरीरेण धर्मो धा
 पदुत्वादिभाजने नैन्द्रियग्रामेण शनायापि पासाशोकमोहादिभाजने नोतः करेण न व
 पूर्वपूर्ववासनयाक्रियमाणानि कर्माणि बुभुक्षमानानि ज्ञाना विरुद्धा रध्वप्लानि वप
 श्च नपि परमार्थमिति न पश्यति स वत्तुरवत्तुरिव सकर्णः कर्णद्वेसादि श्रुतेः उक्तं व
 सुषुप्तवक्ता मति यो न पश्यति द्वयं तु पश्यन्नपि बाह्यत्वतः तथा वक्त्वन्नपि निःक्रिय
 श्रयः स आत्मविज्ञानमस्तीह निश्चयः अस्याज्ञानात् पूर्वविद्यमानानामेवाहारविहा
 रादीनामनुवृत्तिवत्तु न्नो स नानामेवानुवृत्तिर्भवतीति शुभाशुभयो रौदासी संवा
 तदुक्तं विबुधा द्वैततत्त्वस्य यथेष्टावरणं यदि शुभं तत्त्वदृशो वैवको ने दो शुविज
 ह्मणे इति ब्रह्मविद्वत्तथा मुक्ता स आत्मा हो न वेतर इति च तदानीममादित्वाद्
 निज्ञानसाधनमप्येष्टत्वात् यः सकृणश्चालंकारवदनुवर्त्तते ॥ १२३ ॥ न न
 ता बबोधस्य दृष्टत्वादयो मुक्ताः अज्ञोऽपि नो भवत्यस्य न

किं ब... क^१
मारध्वफला मनुभवन्तः करणभासादानामवभासकः सत्तदवसाने जतु
नंदपरब्रह्मणि प्राणेलीने सत्पज्ञानतत्कार्यसंस्काराणामपि विना शात्परमदे
वत्प्रात्मानंदैकरसमखिलभेदप्रतिभासरहितमखंडब्रह्मावतिष्ठते नतस्य प्रा
णउक्रमंत्यत्रैव समवनीयंते विमुक्तश्च विमुच्यत इति श्रुः इति श्रीपदरम
हंसपरिव्राजकसिदानंदकृतौ वेदान्तसारः समाप्तः लेखकपाठकगोशु
भैवेभवतु सं० ७८२ श्री

42

192

श्री